

BİREYSELLEŞME SÜRECİNDE DİRSE HAN OĞLU BUĞAÇ

Yrd.Doç.Dr. Fatih ARSLAN*

Dede Korkut'un mitik ya da sembolik kişiliği bir tarafa; Dede Korkut, Türk anlatı geleneğinin sosyolojik ve psiko-mitolojik değerleriyle zenginleştirdiği bir dünya şaheseridir. Bünyesinde varolan kültür unsurları; dar anlamda ortak Türk felsefesine genel anlamda ise insanlığın paylaşılabilir duyularına kaynaklık etmektedir. Bu çözülmeyi bekleyen bir kültür kompleksidir. Hatta Dede Korkut, üst anlam(landırm)ayla değerlendirildiğinde: "Türk soylu halkların bilgeliğine tanınan atası, İslâmileşmekle beraber, Şaman özelliklerini sezdiğimiz ata babasıdır."¹ şeklinde de yorumlanabilir.

Dede Korkut Hikâyeleri, son derece yoğun sembol ve imajlarla yüklü metinlerdir. Bu metinler, modern anlatım metotlarıyla karşımıza çıkan çağımızın eserlerine oranla hiç de küçümsenmeyecek bir imaj ve gönderge kurgusuna sahiptir. Yeni metinlerin yakaladığı veya yakalamaya çalıştığı anlatım mükemmelliği(!) (gerçeğimsi/kurmaca, postmodernizm...), hâlâ Dede Korkut'un anlatımından çok uzaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin ortaya çıkıncaya kadar ki zaman diliminde, Türk toplumunun yaşadığı mitik ve sosyo-kültürel değişim/gelişim göz önüne alındığında, yukarıda belirtilen ifadelerin doğruluğu daha da güç kazanacaktır.

O, milletleşen, yerleşik düzene ayak basan, mitlerden gerçeğe doğru giden bir düzlemdeki toplumun, tek destekleyicisi ve umut ışığıdır. Dede Korkut Hikâyeleri sonrası Türk anlatı geleneğinin karşı karşıya kaldığı, genelde orijinal vaka kavramından uzak; taklit, tekrar ve çoğu zaman tespitten ibaret bilinç boşalımının arenası görünümündeki sanatsal metinler, hiçbir zaman o anlatımların düzeyine ulaşamamıştır. İçerisinde varolan vakaların her biri orijinal; kahramanları ise 'tip' boyutundan sıyrılmış, psikolojik ve sosyal derinliği olan karakterlerdir.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han varyantı, Dede Korkut Hikâyeleri içerisindeki ilk anlatımdır. Onda var olan kavram ve değerleri farklı bir bakış açısıyla ele almaya çalışacağız. Zira bu ve diğer varyantların farklı bakış açılarıyla ele alınması eserin geleneksel hale gelmiş değişmeyen varlık/inceleme alanından çıkmasına ve ayrı bir alanda tahlil edilmesine de imkân sağlayacaktır.

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi. farслан@firat.edu.tr

¹Sadık Kemal Tural; "Dede Korkut Hikayelerinde Aile Kavramı"; Türk Dili, S.553, Ocak 1998, s.7

Bu tarz metinlerin iyi anlaşılmasında Dede Korkut Hikâyeleri'nin bünyesinde yer alan bilinçaltının "**Örtülü**" mesajlarının açık/anlaşılır kılınması gerekmektedir. Yarı-mitik edebî değerlerde karşımıza çıkan sembol ve imajlar bize toplumun/anlatımın kabul görür duyularını açıklamakta yardımcı öğelerdir. Dolayısıyla, sembollerin imajlara açılımından ortaya çıkarılacak çözümler; tahlil denemesinde aşama kaydetmemizi sağlayacaktır. Sembollerin anlamlı kılınmasında ise çeşitli teorik çözümleme metotları kullanılabilir: benzeşmeler, bağımlılık, ayrıntıların ayrıntıları...

Metnin ilk satırları durgun ve yerleşik bir düzenin tasviriyle başlar. Burada çevreye ait özellikler insan-mekân düzlemindeki ortak paydalara dikkat çekmekte; seçilen cümleler tasvirin, algılandığı gibi görülme fikrinden uzak, bize daha ziyade anlatımın da basit birer ayrıntısı gibi hissettirilmektedir:

"Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır yirinden turmuş idi. fiame günlige yir yüzine dikdürmüş idi. Ala sayvanı gök yüzine aşanmış idi. Bin yirde ipek halıçası döşenmiş idi." ²

Özetleme tekniğiyle varyantın ilk satırlarından itibaren, birinci vaka birimciği olan ve "**Çocuksuzluk**" temâsı üzerine oturtulan kısım başlar. Henüz yerleşik düzene geçememiş Oğuz toplumunda özellikle üzerinde durulan "**erkek çocuk**" idolü metin içerisinde mısralarla da desteklenerek dört farklı yerde ve birbiri arkasına sıralanmaktadır. Böylece daha ilk satırlarda vakaya yaklaşımlarda bir tarafgirlik kendini belli etmektedir. Vakanın icatçısı, her nedense çocuk konusunda tarafsız davranmamış bu idole karşı olan tutumunu aracı olarak tespit ettiği Bayındır Han'a söyletme yolunu seçmiştir. Konuşan aslında bizzat Dede Korkut ve onun sözlerinin yansıması olan "**Mit**" tir. Metin içerisindeki muhatabımız ise "Mit" in sâdik askerlerinden birisi olan Bayındır Han'dır.

Toplumların devamında yeni nesillerin vazgeçilmez rolü; sosyo-kontrol mekanizmaları da harekete geçirmekte; gelenek, din, mit ve inanışlar toplum fertlerini idama giden yoldan azad etme noktasında işbirliği yapmaktadır. "**Çocuk**" hayatı bağlanışların, moral değerlerinin; istenmese de yenileşmenin habercisidir. Hareketli toplumda bu klasik betimlemelerin yanına asker, alperen ve koruyucu gibi kimlikleri de eklememiz icap etmektedir:

"Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önine getirün yir ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş idi. Oğlı olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa

² Dede Korkut Kitabı; (Haz. Muharrem Ergin), TDK, Ankara 1994, s.77

kondurun, oğlı kızı olmayanı Allah Ta'ala kargayupdur, biz dahi kargaruz bellü bilsen dimiş idi." 3

Cümlelerin sıralanışında seçilen ifade tarzı; emir kiplerinin sık kullanımı, yukarıda bahsettiğimiz **sosyo-kontrol**'ün gücünü açıklar niteliktedir. Hatta ilahî bir vasıf yüklenerek çocuğu olmayanların Allah tarafından "**karganması**"(dışlanması), aynı bakış açısına yargılama ve ceza boyutunu da eklemektedir. Kavim bilincinden cemiyet ve oradan da ferdî bilince geçişte çekilen sıkıntılar, kimi zaman toplum kontrolüyle; kimi zaman ise, sosyal kontrolün yetmediği ve güçsüz kaldığı anlarda, İlahî kontrolle sağlanmaktadır.

Dirse Han oğlu Buğaç Han, genel anlamda fert oluşun (ontogenez) Türk anlatı geleneğindeki ilk örneklerinden birisidir. Normalde Rönesans sonrası sanayileşme devrimiyle kimliğini birey olmaya kaydıran Batı toplumunun bu değişimi; bu, yarı-mitik kahraman bünyesinde; "Özerkleşme, özgünleşme ve bilinçleşme atağını taşır."⁴

Metindeki göndermelerde varolan esas temâ; bir kültür kodu olan ve zaman aşımının simgesi haline gelen "**çocuk**" probleminde odaklaş(tırıl)maktadır. Zaten metin içerisinde rastladığımız bazı simgelerin, (Kara çadır, kara yahni...vs) çağrışımlarıyla beraber çözümlenmesi, esas anlamı gün yüzüne çıkarmaktadır. Toplumun, daha doğrusu cemaatleşme sürecindeki kavmin ve onun en küçük sosyal garantisi olan ailenin dışlanmaması, "**çocuk**" ana şartına bağlanmaktadır. Aslında kolektif/ortak görüşün rahatlılığının insanı düşünmekten alıkoyan tarafı, Dirse Han'ı ideale yönelik farklı çabalar üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Bu alışılmadık aforoz niyeti ve çevrenin zorlamaları karşısında çaresiz kalan Dirse Han'ın imdadına **mit** yetişir ve metindeki mantıkî gerekleri tanımlayarak vak'ayı karar aşamasına getirir. Bedel ödenecektir:

"...atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, iç Oğuzun Taş Oğuzun üstüne biglerin yığnak itgil, aç görsen toyurgil, yalınçak görsen tonatgil, borçluyu borçından kurtargil, depe gibi et yığ göl gibi kıımız sağdur, ulu toy eyle, hacet dile, ola kim bir ağzı du'alının alkışı-y-ile Tanrı bize bir batman ayal vire..." 5

Psikolojik doyuma doğru giden maddî kefaretlere; bedellere bağlanınca Allah da onların hayırlarını kabul eder. Böylece çocuğun doğumu, temâ-mit otomatizminden çıkarılarak bir neden-sonuç boyutuna yöneltilir. Bugaç Han'ın

³ a.g.e, s.78

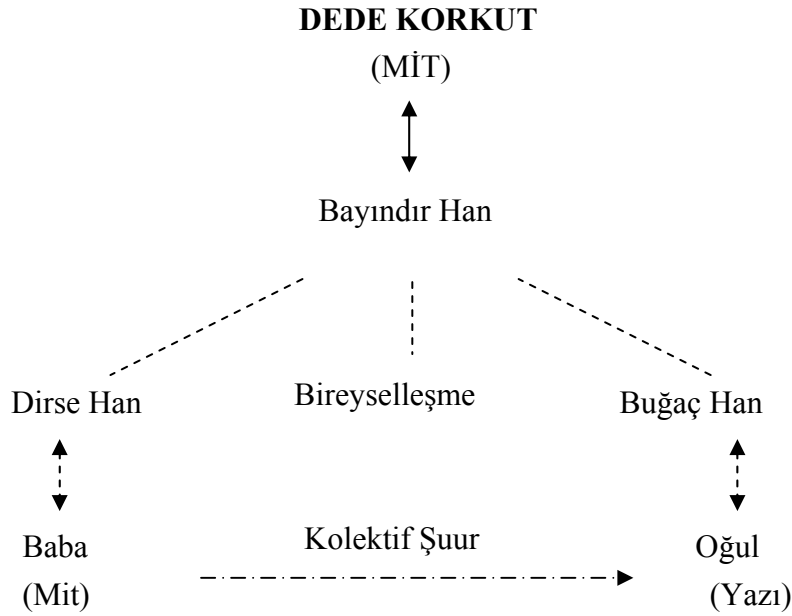
⁴ M. Bilgin Saydam; Deli Dumrul'un Bilinci, Metis Y., İstanbul 1997, s.119

⁵ Dede Korkut Kitabı, s.81

doğumu ve Dedem Korkut'un isim vermesine kadar olan kısımda, mit yazıya gâlebe çalmaktadır. Olağanüstü ifadelerle çocuğun doğumu ve büyümesi anlatılır.

Mitin ortak şuuru, "**Ad Koyma**" töreniyle yerini yavaş yavaş birey şuuruna terk eder. Zira Türk toplumunda ad koyulmaz, "**kazanılır**"; çünkü isim, toplumun kendi üyelerine vurduğu birer damgadır. Buğaç Han'ın isim konmasına bedel olarak gösterilen; boğayı yumruklarıyla yere sermesi, onun kendini ispatlama aşamasındaki ilk ve en önemli basamaktadır. Böylece "**Biz**"den "**Ben**"e gidişin "**ortak güçten ferdî güce**" geçişin metin içerisinde temâtik esası oluşturulmuş olur. Yapılanlar; biraz da abartılarak, tasvirler akıllıca kullanılarak, Buğaç Han'ın sonraki davranışlarının da bir nedeni olarak verilmektedir.

Zaten genel anlamda Dede Korkut Hikâyeleri, farklı geçişlerin, bunalımların ve sosyal/ferdî buhranların bir anlatımı değil midir? Toplumdan ferde, mittin yazıya, eskiden yeniye...vs doğru sürekli devam eden/yönelen bu değişimi şu şekilde izah edebiliriz:

Doğum, ad koyma ve beraberinde gelen başarı; etrafın dikkatini çekince, yani "**eski ve otoriter baba**"ya yeni bir baba alternatifini belirginleşince, trajik gerilimin ilk ipuçları da ortaya çıkmaya başlar. Babaya itaatsizlik, ataerkil aileye başkaldırı ihtimali üzerine bina edilen trajik gerilimler, aynı zamanda çatışmanın da ilk kaynaklarını disiplinize etmektedir.

Anlatımın sığılaştığı bir anda, gerilimi başlatacak ve onu ilerletecek vaka birimcikleri metne dahil olur. Bunlardan en önemlileri "**çekememezlik**" ve "babaya itaatsizlik"tir. Bayındır Han'ın adamları bu trajediyi başlatmak için ikinci bir güç gibi gördükleri Buğaç Han'ı yok etme fikrine kapılırlar. Zira o yeni olarak mantığı ve gücü temsil etmektedir. Böylece ezme planının ilk aşaması sahneye konur.

Türk toplumunda bütün kadınların birer anne olduğuna dair geleneksel düşünce, düşmanlarını da özellikle bu yönü yıpratma çabasına sebep olur. Adamları, Buğaç Han'ı babasına, annesine el kaldırdı diye 'kovla'rlar. Dirse Han'ın bu yalana karşı tepkisi, biraz da eskinin peşin hükümlüğüyle sert olur ve kendi oğlunu öldürme fikrine kapılır. Babası onu göçebe toplumun önemli bir sosyal tören alanı olan av esnasında öldürecektir:

"Ol kırk namerdler aydurlar: Dirse Han görür misin oğlanı, yazıda yabanda geyiği kovar senün önüne getirür, geyiğe atar iken ok ile seni urur öldürür, oğlun seni öldürmedin sen oğlunu görgil dediler." 6

Baba ile oğul arasında yaşanan bu mücadelenin farklı dünya destanlarında örneklerine rastlayabilmekteyiz. Aynı tema Fiv destanındaki Ödip'in babası Lay ile olan ilişkisinde de vardır. Ancak Dede Korkut Hikâyeleri'nin gerek anlatış tarzı gerekse esas temâtik değerleri, onu tamamen bize ait kılmaktadır. Mesela Buğaç Han, asla Ödip gibi annesi hakkında gayrî meşru bir fikre kapılmaz; hatta anneyi vak'anın genel işleyişinde söz sahibi kılar.

Merkezî otoriteye karşı geliş, cezasız kalmayacaktır. Dirse Han'ın Buğaç'ı öldürme çabası "**Mit**"i yaşatma çabasıyla özdeşleşir. Zira onun ölümü varyantın özünde var olan göndermeleri de yok edecektir.

Bu aşamada anlatının ifade ve gerçekleşme alanları da gerçeğe en yakın bir biçimde ve sıkı sebep-sonuç ilişkisindeki ifadelerle güçlendirilir. İkili zıtlık (**oppozisiya**)⁷ şeklinde nitelendirilen bu kaostan kozmosa, karışıklıktan düzene, geçiş, gerçeğin zayıf kaldığı anlarda mitin devreye girmesiyle işlerlik kazanır. Kısaca mit, vak'a birimcikleri arasında nedensellik prensibine bağlı köprüler kurar. Örneğin, Dirse Han'ın Buğaç Han'ı vurmasından sonra ölmemesi ve ana sütü/ dağ çiçeği karışımıyla iyileşmesi, Hızır Aleyhisselâm'ın gözetiminde, mitin bu biraz da doğa üstü karakterini sergiler.

Geçiş anları metni genel tutarlılıktan ve kabul görür niteliklerden farklı kılarak, mantıkî tutarlılığı, kısa bir süre için de olsa, sekteye uğratar, askıya alır. Bu bir yerde anlatıcının fiktif dünyayı tamamen masalsı bir havaya sokmasına; gücünü arttırmasına ve metne hakim olmasına yardım edecektir:

"Oğlan anda yıkıldukda boz atlu Hızır oglana hazır oldu, üç katla yarasın eliyle sığadı, sana bu yaradan korhma oğlan ölüm

⁶ Dede Korkut Kitabı, s.85

⁷ Kemal Abdullah; Gizli Dede Korkut, Ötüken Y., İstanbul 1997, s.143

yokdur tağ çiçeği anan südiyle senün yarana melhemi didi, gayib oldu. " ⁸

Dirse Han Oğlu Buğaç Han; taşıdığı "**yeni nesil**" imajıyla eskinin imtihanlarına, demelerine sık sık maruz kalır. Bu sınavlar, bir yerde eskinin güçlü yanlarını ispatlamak endişesiyle, doğru bile olsa, yeniyi reddetme önyargısıdır. Bütün baskılara rağmen Buğaç, sabırla ve iradesiyle kendini kabullendirir. Böylece eskinin suçlamaları da ortadan kalkar. İstenmese, kabul görmese de yazı bir kez daha mite karşı galip gelir.

Metindeki benimsenmiş, bir yerde anlatıcının taraf olduğu değerleri "**Temâtik Değer**"; karşı değerleri ise "**Karşıt Değer**"⁹ olarak adlandırdığımızda; kişi, kavram ve simge boyutunda ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Fiktif metindeki gerilimin temeli olan bu kavramları şu şekilde aktarabiliriz:

	TEMÂTİK DEĞER	KARŞIT DEĞER
KİŞİLER DÜZEYİNDE	Dede Korkut Dirse Han, Anne Bayındır Han	Kırk Namert Buğaç Han
KAVRAM SEVİYESİNDE	Çocuk, Hayır ,Gelenek, Toplum, Değer Mit Kargımak	Yeni, İhanet, Yazı Ölüm, Oğul
SİMGESEL DEĞER OLARAK	Eski, Baba Ak Çadır Hızır, Av, Kadın Ok, Çocuk	Tutsak Kara Çadır

Aslında Buğaç Han öyküleme (narrative) türü metinlerde rastladığımız "**tip**"lerden uzaktır. Ona belirli bir fikrin savunuculuğunu yapma, toplumun temel niteliklerini benimsetme vazifesi yüklenmemiştir. Hikâyede bu "tip" kahraman olarak Bayındır Han'ı, Dirse Han'ı, Buğaç Han'ı görebilmekteyiz. Buğaç Han "Asıl Kahraman ya da Birinci Derecedeki Kahraman"¹⁰ tarzında bir karakterdir. Buğaç,

⁸ Dede Korkut Kitabı, s.88

⁹ Ramazan Korkmaz; "Roman Tekniği Bakımından Kuyucaklı Yusuf", F.Ü. Sosyal Bil. Der. Elazığ 1990, s.117

¹⁰ Şerif Aktaş, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Akçağ Y., Ankara 1991, s.153

metin içinde geçen fiktif zamanla beraber karakterinde değişim göstermekte; olaylar karşısında mantıksal tutarlılıkta davranmaktadır. Bu durum onu gerek sosyo-psikolojik oluşumu gerekse metin süresince gösterdiği mantıkî değişim ve gelişimle orijinal bir kahraman/karakter olarak nitelendirmemizi gerektirmektedir. Buğaç, gerçeğe en yakın zaman biriminde yaşamış yine reel bir varlıktır; onun karakteristik derinliği pek çok anlatımda olmayacak derecede üstün ve karmaşıktır. Buğaç, değişen ve bozulan dünyada yenilenenin, ferdîleşenin ilk örneklerinden birisi olarak hayat bulmaktadır. Çatışmaların son bulduğu, yeninin eskiye üstün geldiği varyantın son satırları, kuşatıcı rolündeki Dedem Korkut'la noktalanır. Onun zaten vakaya müdahale ettiği anlar da "mit" in gerektiği yerlerdir. Son sözü de yine Mit/Dedem Korkut söyler:

*"Anlar dahi bu dünyaya geldi kiçdi
Karvan kibi kondı köçdi
Anları dahi ecel aldı yir gizledi
Fani dünya yine kaldı
Gelimli gidimli dünya
Son uçı ölümlü dünya." ¹¹*

Ana hatlarıyla ve psikomitolojik bir bakış açısıyla çözülemeye çalıştığımız Dede Korkut Hikayelerinin Buğaç Han varyantı; toplumların, fertlerin birey olma şuuruna ulaştığı yeni, değişik ve bir o kadar da orijinal bir anlatımdır.

Bu açıdan da Buğaç Han Hikâyesi "**biz**" olmanın çoğu zaman hükmedici bağlamından "**ben**" olmanın tarifsiz ve tarafsız/bağımsız açılımlarına yönelen bir bilinçlenme sürecinin öyküsüdür. Bu süreç her ne kadar dar anlamda oluşmuşsa da genel yapılanmalara kaynaklık etmiştir. Buğaç Han, edebî yanıyla başarılı bir öykü; psikomitolojik yanıyla da bir toplum değişim sürecinin ana taslağıdır.

¹¹ Dede Korkut Kitabı, s.94